



TEKEN
VOOR EEN
MINISTER VAN
DIERENWELZIJN!



MAART 2021

TIJD VOOR EEN MINISTER VAN DIERENWELZIJN

Dierenbelangen decennia verwaarloosd
door handelsministerie



Varkens in Nood

TIJD VOOR EEN MINISTER VAN DIERENWELZIJN

**DIERENBELANGEN DECENNIA VERWAARLOOSD
DOOR HANDELSMINISTERIE**

*Stichting Varkens in Nood
Maart 2021*

INHOUD

Samenvatting	4
Een minister van Dierenwelzijn is hard nodig	6
HANDELSMINISTERIE VERANTWOORDELIJK VOOR WELZIJN	6
Wettelijke bescherming dieren	7
VIJF VRIJHEDEN	7
INTRINSIEKE WAARDE	7
Tegenstrijdige belangen	9
TRANSPORT TIJDENS HITTE	9
Hittestress	9
Vrijwillige afspraken	9
Plannen.....	10
BRANDVEILIGHEID STALLEN	10
RISICOBEDRIJVEN	11
CASTRATIE VARKENS	11
MELKPRODUCTIE KOEIEN.....	12
VISSERIJ	13
Dubieuze handelsmissies	15
MEER EXPORT, MEER PRODUCTIE	15
Handelsmissie Algerije 2009	15
Handelsmissie Angola 2011.....	16
Handelsmissie Vietnam 2011	16
Handelsmissie China 2018.....	17
Conclusie	18
Bijlage – Ministerie van Dierenwelzijn en Natuur	19
Bronnen	20

SAMENVATTING

Er leven in Nederland zeker 150 miljoen gedomesticeerde dieren – het overgrote deel in de intensieve veehouderij. Het welzijn van deze dieren valt onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Landbouw. Een zorgelijke situatie, want dit ministerie is ook verantwoordelijk voor de handel in dierlijke producten. Het belang van de dieren wordt afgewogen tegen het economische belang van de landbouw. Binnen het handelsministerie is de keuze dan snel gemaakt – productie en export krijgen vrijwel zonder uitzondering prioriteit boven de bescherming van de dieren. Varkens in Nood pleit daarom voor een onafhankelijke minister van Dierenwelzijn.

Dierenleed ‘met een redelijk doel’

Dieren krijgen in Nederland slechts beperkte wettelijke bescherming. Deze wetten zijn onderhevig aan interpretatie. Zo is dierenleed toegestaan zolang er sprake is van een ‘redelijk doel’. Wat redelijk is, is aan de rechter, maar wordt in de praktijk bepaald door de verantwoordelijke minister. En voor een minister van Landbouw zijn goedkope productie in de vee-industrie en een sterke exportpositie van het grootste belang. De afweging tussen economische belangen en dierenwelzijn kan niet eerlijk worden gemaakt door het ministerie dat de handel en export wil bevorderen.

Tegenstrijdige belangen

De economische belangen van het ministerie van Landbouw veroorzaken schrijnend dierenleed:

- Er wordt al jaren nauwelijks actie ondernomen tegen hittestress tijdens het transport van dieren. Dit terwijl de Tweede Kamer het ministerie meermaals met klem heeft opgeroepen om in te grijpen. Het wordt steeds weer aan de sector overgelaten om zelf met een plan te komen. Echte bescherming van de dieren wordt daardoor verwaarloosd. Iedere zomer weer sterven dieren van de hitte. Dit dierenleed wordt geaccepteerd omwille van de sector.
- Brandveilige stallen zijn nog steeds niet verplicht, omdat de minister voor de hand liggende maatregelen die de dieren zouden beschermen te duur acht. Stalbranden leiden jaarlijks tot tienduizenden tot honderdduizenden dodelijke slachtoffers.
- Een pijnlijke ingreep als castratie wordt – ondanks de afspraak tussen het ministerie en de vee-industrie om daar in 2015 mee te stoppen – nog steeds op grote schaal toegepast. Waarom? Er is internationaal een grote vraag naar gecasteerde varkens.

Er wordt door het ministerie van Landbouw veel waarde gehecht aan een ‘gelijk speelveld’ op de internationale markt. Het is een veelgehoord argument. Dit heeft een duidelijke consequentie voor de dieren: om koste wat kost een duurder Nederlands product te voorkomen, worden welzijnsaantastingen geaccepteerd en blijven de noodzakelijke verbeteringen uit.

Dierenwelzijn geen onderwerp tijdens handelsmissies

Ook de handelsmissies van het ministerie van Landbouw laten duidelijk zien dat dierenwelzijn een kleine of geen rol speelt. Er wordt volop geïnvesteerd in betere mogelijkheden voor export, maar investeringen in dierenwelzijn zijn niet aan de orde. Dankzij een handelsmissie naar China kan er jaarlijks voor 15 miljoen euro aan Nederlands kalfsvlees geëxporteerd

worden. Ondertussen wachten al generaties kalveren sinds 2007 op beloofde verbeteringen in hun welzijn. De dieren slijten hun leven anno 2021 nog steeds op pijnlijke harde vloeren.

De belangen van dieren worden binnen het ministerie van Landbouw ernstig verwaarloosd. Dierenwelzijn is niet op zijn plaats onder het handelsministerie. Een onafhankelijke minister van Dierenwelzijn kan zich volledig toewijden op de bescherming van dierenrechten en zal de dierenbelangen wel zorgvuldig meewegen in de besluitvorming. De miljoenen dieren in Nederland verdienen een verantwoordelijke minister die opkomt voor hun belangen zonder de druk van economische motieven.

EEN MINISTER VAN DIERENWELZIJN IS HARD NODIG

In Nederland leven op dit moment 1,5 miljoen koeien, ruim 2 miljoen kalveren, 12 miljoen varkens, 1,6 miljoen schapen, geiten en paarden, ruim 101 miljoen kippen, 1,5 miljoen kalkoenen, ruim een miljoen eenden en ander pluimvee en meer dan 5 miljoen gekweekte vissen.¹ Dan zijn er nog zo'n 1,7 miljoen honden, 2,9 miljoen katten en zeker 20 miljoen andere huisdieren.²

Zelfs als we wilde dieren, laboratoriumdieren, dierentuindieren en andere dieren buiten beschouwing laten, leven er op dit moment op z'n minst 150 miljoen dieren in Nederland. Dat zijn achtmaal zoveel dieren als mensen. Al deze dieren zijn levende, voelende wezens met eigen belangen. Maar wie behartigt momenteel die belangen?

HANDELSMINISTERIE VERANTWOORDELIJK VOOR WELZIJN

Laten we ons beperken tot de grootste groep, de landbouwhuisdieren. Het welzijn van de miljoenen landbouwhuisdieren in Nederland valt onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). Dit ministerie dateert uit 1905 en werd destijds het ministerie van Landbouw, Handel en Nijverheid gedoopt.³ In de loop der jaren is het ministerie meerdere keren van naam veranderd en is de inhoudelijke portefeuille aangepast. Zo werd het ministerie ook verantwoordelijk voor visserij en voedselvoorziening. De focus op (landbouw)producten en handel is onveranderd gebleven.

In 1905 was er nauwelijks aandacht voor dierenwelzijn. De maatschappij en zelfs de wetenschap waren zich er nog niet van bewust dat dieren gevoel hebben en kunnen lijden. De overheid nam pas in 1961 enige verantwoordelijkheid voor het welzijn van dieren, met het aannemen van de Wet op de dierenbescherming.⁴ Dierenwelzijn is dus van origine geen onderdeel van de portefeuille van het ministerie van Landbouw, maar is er later aan toegevoegd.

Het is een vreemde situatie. De belangen van de portefeuilles binnen dit ministerie zijn volstrekt tegenstrijdig. Hoe weegt men het welzijn van de dieren af tegen het economische belang van de landbouw? In het van oorsprong op handel en economie gerichte ministerie delven de belangen van de dieren maar al te vaak het onderspit. In 1961, toen dieren wettelijke bescherming kregen, had het onderwerp dierenwelzijn beter ondergebracht kunnen worden bij een ministerie dat niet de belangen van de handel, de economie en de boeren behartigt.

Nu het belang van dierenwelzijn steeds meer erkend wordt in onze maatschappij, wordt het tijd deze fout te herstellen.⁵ We moeten een ministerie in het leven roepen dat wél de belangen van de dieren behartigt. Het is de hoogste tijd voor een minister van Dierenwelzijn.

WETTELIJKE BESCHERMING DIEREN

Dieren in Nederland worden (tot op zekere hoogte) wettelijk beschermd. Deze wetgeving is gebaseerd op zowel Europese regels als specifiek Nederlandse wetten. De Europese regels bewaken de absolute minimumeisen waaraan voldaan moet worden bij het houden van dieren.⁶ Opvallend is dat bij deze regelgeving – die dieren moet beschermen – vooral rekening is gehouden met de internationale handelspositie van de Europese landen. Een van de doelen van de minimumeisen waren gelijke handelsposities op de Europese markt.⁷ Zo stelt minister Carola Schouten van LNV:

‘De aanleiding voor het stellen van EU-regels ligt in het streven naar gemeenschappelijke minimumnormen voor dierenwelzijn in de EU om daarmee gelijkere mededingingsvoorwaarden te creëren voor een goede werking van de gemeenschappelijke marktordening voor dieren en dierlijke producten.’

Zelfs bij het regelen van de wettelijke bescherming van dieren speelden economische belangen dus een rol.

In Nederland biedt de Wet dieren bescherming aan alle gehouden dieren, dus ook dieren in de vee-industrie.⁸ Op basis van de Europese regelgeving is het volgens de Wet dieren verboden om bij een dier ‘zonder redelijk doel [...] pijn of letsel te veroorzaken, dan wel de gezondheid of het welzijn van het dier te benadelen.’ Soms gaat de Nederlandse wetgeving iets verder dan de Europese regels.

VIJF VRIJHEDEN

Volgens de Europese regels mogen landbouwhuisdieren geen honger of dorst lijden en dienen ze bewegingsvrijheid te krijgen die past bij hun natuurlijke gedrag. In artikel 1.3 van de Wet dieren worden deze eisen uitgebreid: de overheid dient bij het opstellen van regels rekening te houden met de ‘vijf vrijheden’. Daarin staat dat dieren gevrijwaard moeten worden van:

- a) dorst, honger en onjuiste voeding;
- b) fysiek en fysiologisch ongerief;
- c) pijn, verwonding en ziektes;
- d) angst en chronische stress;
- e) beperking van hun natuurlijk gedrag;

voor zover dat ‘redelijkerwijs kan worden verlangd’. Wat redelijk geacht moet worden, is vrij interpretabel.

INTRINSIEKE WAARDE

Ook gaat de Nederlandse wet verder dan de minimale eisen van de Europese Unie in de erkenning van de intrinsieke waarde van het dier. Dit houdt in dat dieren worden erkend als levende wezens met gevoel, die een eigen waarde hebben – ongeacht een eventuele andere waarde van het dier, zoals een economische waarde. Dit betekent niet dat de intrinsieke waarde van het dier voor de wet belangrijker is dan de andere economische. Er is slechts een wettelijke verplichting om de dieren zodanig te beschermen, dat er geen inbreuk is op hun welzijn die verder gaat dan ‘redelijkerwijs noodzakelijk’ wordt geacht. Het welzijn van de dieren moet dus worden meegewogen. Onduidelijk is hoeveel gewicht dat welzijn dient te krijgen in deze afweging.

Het ministerie dat verantwoordelijk is voor dierenwelzijn maakt de afweging hoeveel dierenleed is toegestaan omwille van een 'redelijk doel'. Dat roept de vraag op: wat is een redelijk doel? Kan een minister die ook verantwoordelijk is voor productie en handel dat zuiver bepalen?

TEGENSTRIJDIGE BELANGEN

Het ministerie van LNV is verantwoordelijk voor de economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw en visserij. Tegelijkertijd moet er zorg gedragen worden voor dierenwelzijn. Die belangen zijn strijdig. De vele schrijnende welzijnsschendingen in de vee-industrie komen meestal juist voort uit pogingen om zo efficiënt en goedkoop mogelijk te produceren. Om dit te bereiken worden dieren genetisch aangepast zodat ze bijvoorbeeld sneller groeien, krijgen ze zo weinig mogelijk ruimte in de stal en worden arbeidsintensieve zaken als het gebruik van stro of individuele zorg voor de dieren tot een minimum beperkt. Deze zaken, allen strijdig met de 'vijf vrijheden', maken schaalvergroting mogelijk, waarbij het aantal dieren per bedrijf steeds groter wordt. Bij pluimvee worden snavelpunten weggebrand, kalveren worden onthoofd en varkensstaarten worden gecoupeerd om dieren in volstrekt onnatuurlijke, stressvolle omstandigheden te kunnen houden zonder dat ze elkaar al te ernstig verwonden.

Verbeteringen in dierenwelzijn zullen vrijwel altijd kosten met zich meebrengen. Als die verbeteringen overwogen moeten worden door een ministerie dat ook wil zorgen voor een goedkope productie en een sterke exportpositie van onze landbouwsector, dan delven de belangen van de dieren vaak het onderspit. Dat blijkt uit de volgende concrete voorbeelden.

TRANSPORT TIJDENS HITTE

Verreweg de meeste dieren in de Nederlandse vee-industrie eindigen hun leven in het slachthuis. Dit betekent dat ze minimaal één keer in hun leven op transport gaan – dit transport varieert in duur van een binnenlandse rit die een paar uur kan duren tot soms dagenlang vervoer voor exportdieren. In alle gevallen schieten de regels om dierenwelzijn onderweg te beschermen ernstig tekort.

Hittestress

Een schrijnende misstand is het vervoer van dieren bij hoge temperatuur. Volgens Europese regelgeving, die ook van toepassing is op het nationale beleid, moet de temperatuur in het vervoermiddel tussen de 5 °C en 30 °C liggen, waarbij een marge van 5 °C getolereerd wordt. Volgens deze regel is een temperatuur tot 35 °C dus toegestaan. Transport wordt in Nederland pas verboden bij een buitentemperatuur van 35 °C of hoger. Bij lange internationale reizen zijn de regels iets strenger: indien de voorspelde buitentemperatuur ergens onderweg boven de 30 °C zal komen, geeft de NVWA geen toestemming voor vertrek.⁹ Varkens, koeien en kippen ervaren al hittestress bij een omgevingstemperatuur van 25 °C^{10,11,12} – ze kunnen hun lichaamstemperatuur dan niet meer op peil houden, de hartslag en bloeddruk stijgen en hun ademhaling wordt snel en oppervlakkig. De dieren kunnen doodgaan van de hitte. Zo geeft minister Schouten zelf aan dat het aantal kuikens dat tijdens transport komt te overlijden vanaf 30 °C 'flink' toeneemt.¹³

Vrijwillige afspraken

In de Tweede Kamer wordt al jaren gevraagd om scherpere regels voor het vervoer van levende dieren.¹⁴ Dit heeft tot nu toe slechts geleid tot het Nationaal plan veetransport bij extreme temperaturen 2020.¹⁵ De verschillende sectoren binnen de veehouderij mogen zelf kiezen of ze zich aansluiten bij deze afspraken met de overheid. Ze beloven dan bijvoorbeeld om op warme dagen (met een temperatuur hoger dan 27 °C) minder dieren te vervoeren of extra ventilatie toe te passen. Omdat het om niet-bindende afspraken gaat kan de overheid hier niet op handhaven.

Dat de maximumtemperatuur voor transport nog steeds niet wettelijk verlaagd is, stuit in de Tweede Kamer op onbegrip. Kamerleden van D66, Partij voor de Dieren (PvdD) en de SP hebben de minister erop gewezen dat aanpassing en verscherping van vrijwillige afspraken niet voldoende is om de dieren te beschermen.^{16,17,18} Ook zijn er meerdere moties ingediend om de grens te verlagen.^{19,20,21} Deze moties werden door de minister meteen ontraden.^{22,23} Minister Schouten geeft toe dat dieren onder de 35 °C al hittestress kunnen ervaren, maar wil de wettelijke grens niet verlagen. Als reden voert ze aan dat de huidige grens door de sectoren geaccepteerd wordt:

‘Alle partijen die [bij het Nationaal plan] betrokken waren, waren het erover eens dat er vanaf 35 °C geen diervriendelijk transport meer kan plaatsvinden.’¹⁶

Dat de dieren door deze regels niet voldoende beschermd worden, bevestigt minister Schouten nogmaals in 2020:

‘Er is nergens [...] geconstateerd dat er diertransporten plaats hebben gevonden bij temperaturen boven de 35 graden. In zestien gevallen is wel geconstateerd dat ondanks de genomen maatregelen er bij aanvoer op het slachthuis sprake was van onacceptabele hittestress.’²⁴

Het moge duidelijk zijn: met de wettelijke grens van 35 °C in combinatie met het nationaal plan wordt hittestress niet voorkomen.

Plannen

In 2020 laat de minister de welzijnsrisico's bij het transport van varkens en kuikens onderzoeken.²⁴ Op basis van dit onderzoek volgden aanbevelingen om de transportregels in Nederland te verscherpen. Minister Schouten wil deze aanbevelingen alleen op Europees niveau bepleiten, om een gelijk speelveld te behouden.¹⁸ Tot de Europese regelgeving wordt aangescherpt laat zij het aan de sectoren over om zelf hun protocollen bij te stellen.

BRANDVEILIGHEID STALLEN

Stalbranden maken ieder jaar slachtoffers. Zo kwamen er in 2019 meer dan 170.000 dieren op afschuwelijke wijze om het leven bij een stalbrand.²⁵ Stallen zijn allesbehalve brandveilig: door kortsluiting kan makkelijk vuur ontstaan en de vlammen en rook verspreiden zich via een netwerk van luchtkanalen razendsnel door het hermetisch afgesloten gebouw. De dieren hebben geen schijn van kans. Door honderden tot tienduizenden dieren in één stal op te sluiten loopt het aantal slachtoffers per brand snel op.

Toch is betere brandveiligheid geen prioriteit in Nederland. Sprinklerinstallaties of vluchtroutes die de dieren zouden kunnen redden zijn niet verplicht. Voor stallen gebouwd na 2014 gelden wel enigszins strengere regels om brandveiligheid te verbeteren – zo moeten meterkasten in een brandveilige ruimte staan. Helaas hebben de dieren daar weinig aan, want de meeste Nederlandse stallen zijn ouder. Waarom worden dieren zo gebrekkig beschermd? Omdat het economisch belang hoger wordt gewaardeerd. Wanneer minister Schouten mogelijke brandpreventiemaatregelen overweegt zet ze eventuele financiële kosten af tegen de vermindering van slachtoffers.²⁶ Bepaalde maatregelen, zoals het plaatsen van meterkasten in een veilige omgeving en brandveilige isolering van het dak in oude stallen, werden door minister Schouten als te hoge investeringen gezien:

'Het aanbrengen van dakisolatie brandklasse B en compartimentering van de technische ruimte in de bestaande stal zijn schadebeperkende maatregelen die [...] het aantal dierlijke slachtoffers kunnen verminderen, maar ook zeer hoge investeringen vergen. Op basis van de bevindingen [...] kom ik tot de conclusie dat een verplichting ten aanzien van [deze maatregelen] niet proportioneel is en dat het beter is prioriteit te geven aan andere brandveiligheidsmaatregelen.'

RISICOBEDRIJVEN

Uitgehongerde dieren die tot hun enkels in de mest staan in bouwvallige stallen, gewonde en zieke dieren die aan hun lot worden overgelaten, kadavers die niet worden weggehaald uit de stal: inspecteurs van de Nederlandse Voedsel- en Waren Autoriteit (NVWA) stuiten regelmatig op dit soort taferelen bij de zogeheten risicobedrijven. Dit zijn veebedrijven waar de welzijnswetgeving ernstig worden overtreden en er een groot risico op herhaling is. Nederland telt ongeveer driehonderd risicobedrijven.^{27,28}

Ondanks de vaak ernstige overtredingen grijpt de NVWA zelden in, zo blijkt uit opgevraagde inspectierapporten.²⁹ Het blijft meestal bij een waarschuwing of een boete en een herinspectie. Bij meer dan 50 procent van alle herinspecties blijkt dat deze maatregelen geen verbetering hebben opgeleverd. Toch wordt er zelden een houdverbod of inbeslagname van dieren afgedwongen. Het ministerie van LNV is op de hoogte van de problemen – de NVWA voert immers het toezicht op risicobedrijven uit in opdracht van het ministerie.³⁰ Toch wordt er niet ingegrepen. De ondernemer krijgt steeds weer het voordeel van de twijfel.

De overheid is verantwoordelijk voor de bescherming van de dieren en de handhaving van de wet. Veehouders die keer op keer laten zien dat ze hun dieren zelfs niet de minimaal vereiste verzorging geven, horen geen dieren te houden. Het ministerie van LNV had dus al jaren geleden moeten ingrijpen om de dieren te beschermen tegen ten minste de ernstigste vergrijpen: structurele verhogering en verwaarlozing.

Ter vergelijking: de Belgische minister van (onder andere) Dierenwelzijn neemt zijn taak als beschermer van de dieren heel serieus en zet zich al jaren in om verwaarlozing streng te bestraffen en dieren uit hun situatie te redden.^{31,32}

Zolang we die stap in Nederland niet zetten, creperen er dieren bij veehouders die structureel de wet overtreden en niet voor hun dieren zorgen. En dat onder het toezicht van de NVWA, die jarenlang twee keer per jaar blijft inspecteren, zonder dat de situatie van de dieren ook maar iets verbetert.

CASTRATIE VARKENS

Jaarlijks worden er in Nederland ongeveer 6 miljoen biggen gecastreerd. Het gaat om het merendeel van de mannelijke varkens die bestemd zijn voor de buitenlandse markt.³³ Castratie is wreed en onnodig. Deze ingreep wordt alleen gedaan om buitenlandse afzetmogelijkheden van gecastreerde biggen te vergroten.

Volgens de Wet dieren is het verboden om lichamelijke ingrepen uit te voeren zonder diergeneeskundige noodzaak. Op basis van die wet is castratie van varkens niet toegestaan. Het Besluit diergeneeskundigen geeft echter een uitzondering voor 'het onvruchtbaar maken van mannelijke biggen'.³⁴ Het verbod op lichamelijke ingrepen is een voorbeeld van een 'ne-tenzij-beginsel' – verboden tenzij er aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan. Minister Schouten geeft aan dat deze regeling wenselijk kan zijn 'in het licht van andere te beschermen belangen, zoals de gezondheid van andere dieren, de volksgezondheid of

economische belangen'.³⁵ Castreren wordt getolereerd omdat het de verkoopkansen van varkensvlees in het buitenland vergroot.

Als het aan de Nederlandse markt lag, behoorde castratie van biggen al tot het verleden. Toch wordt de ingreep nog steeds op grote schaal uitgevoerd om exportmogelijkheden op de Europese markt te garanderen. Alternatieven zijn bekend en beschikbaar, maar worden nog niet ingezet voor exportvarkens. Dit ondanks beloftes van het ministerie om castratie van varkens te verbieden. In de eerste Nota Dierenwelzijn van toenmalig minister Laurens Jan Brinkhorst uit 2002 wordt het streven naar een verbod op castratie al genoemd.³⁶ In de Nota Dierenwelzijn uit 2007 wordt dit concreter gesteld:

*'De overheid zet zich in om in EU-verband uiterlijk 2015 te komen tot het stoppen met castratie.'*³⁷

Ook ondersteunde het ministerie in 2007 de Verklaring van Noordwijk, waarin de varkenssector overeenkwam om voor 2015 volledig te stoppen met castreren.³⁸ Deze beloftes van het ministerie zijn niet nagekomen. Het doel – een einde aan de castratie van varkens – lijkt inmiddels uit het oog verloren. In 2016 stelt staatssecretaris Martijn van Dam tijdens een overleg in de Tweede Kamer dat de belemmering zit 'in de afzet op buitenlandse markten.'³⁹ De economische situatie van de boer wordt, ondanks eerdere beloftes, boven het welzijn van de varkens geplaatst.

MELKPRODUCTIE KOEIEN

De melkproductie van koeien is met de jaren enorm toegenomen. In 1975 bedroeg de melkproductie per koe nog 4625 kg, in 2020 was deze meer dan verdubbeld: 9415 kg melk.⁴⁰ De Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) waarschuwt in 2006 al voor welzijnsproblemen door de selectie op een steeds hogere melkproductie.⁴¹ De RDA stelt dat in de loop der tijd een totaal andere koe is ontstaan. Een relatief stevig dier zonder noemenswaardige gezondheidsproblemen is veranderd in een magere koe met een grote uier die de koe in haar normale beweging en natuurlijk gedrag belemmert. Deze 'moderne' koe met hogere productie is bovendien gevoeliger voor tal van gezondheidsproblemen, zoals mastitis (uierontsteking), kreupelheid en hittestress. Deze problemen zijn volgens de RDA alleen met goede verzorging en huisvesting te voorkomen. Helaas zijn de mogelijkheden voor zulke individuele zorg binnen de steeds grootschaliger melkvee-industrie zeer beperkt, concludeert de RDA.

In de loop der jaren kwam van tijd tot tijd vanuit de Tweede Kamer de vraag om de melkproductie omwille van dierenwelzijn te begrenzen.^{42,43} In 2015 geeft staatssecretaris Sharon Dijksma aan:

*'Voor een goed verdienmodel in de melkveehouderij blijft een goede melkgift noodzakelijk, maar daarbij staan een goede voeding en verzorging en het kunnen produceren in een stressvrije omgeving voorop. [...] Ik zal dan ook geen normen gaan stellen aan de melkgift per koe.'*⁴²

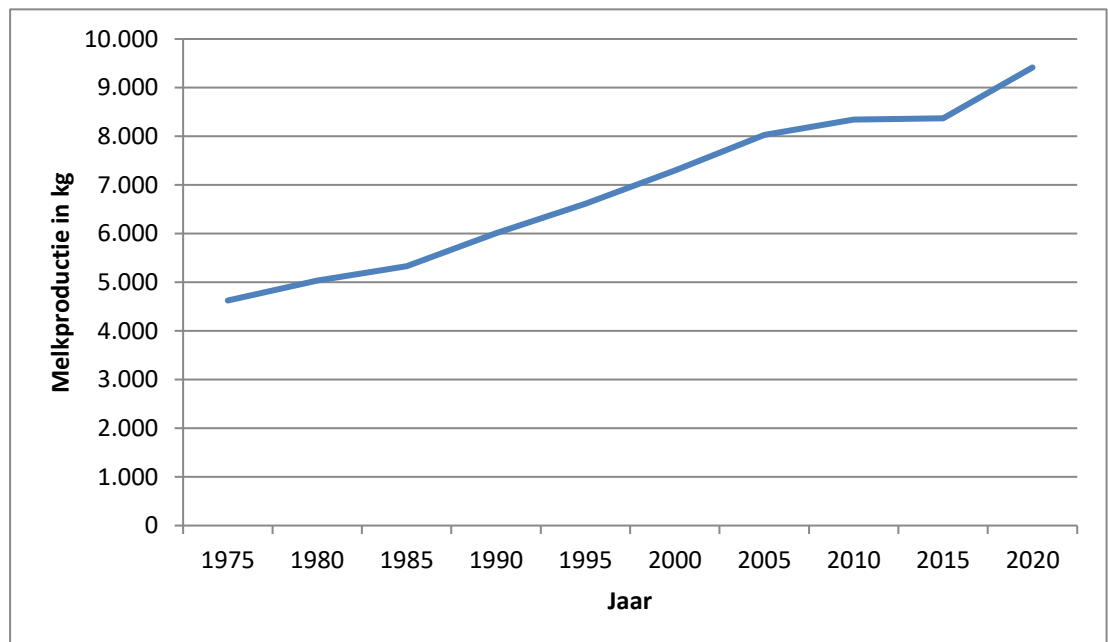
In 2017 krijgt haar opvolger, staatssecretaris Martijn van Dam, de volgende vraag: Bent u bereid om alsnog in actie te komen door duidelijke grenzen te stellen aan de productie per dier? Hij antwoordt:

*'Zoals ik eerder heb aangegeven, vind ik een fokrichting die gericht is op productieverhoging, zonder aandacht voor het voorkomen van de genoemde bijwerkingen, zeer onwenselijk. Ik verwacht van betrokken partijen in de keten concrete stappen om de door u gesignaleerde problemen tegen te gaan en dierenwelzijn te verbeteren. Zij zijn daarvoor primair verantwoordelijk. Mocht dat onvoldoende resultaat opleveren of mocht er sprake zijn van nieuwe ongewenste ontwikkelingen, dan ligt scherpere overheidsinterventie in de rede.'*⁴³

De sector mag het nog steeds zelf oplossen en de productie blijven verhogen. De genoemde overheidsinterventie is er niet gekomen. In 2018 vraagt de Partij voor de Dieren vanwege de ontwikkelingen opnieuw om de maximale melkproductie per koe wettelijk te begrenzen.⁴⁴ Helaas vindt ook minister Schouten dit geen optie:

*'Een goede melkgift blijft noodzakelijk voor een goed verdienenmodel in de melkveehouderij.'*⁴⁴

De sector zelf blijft dus inzetten op maximale verhoging van de melkgift. De gezondheidsproblemen bij melkkoeien zijn nog steeds groot.^{45,46}



Figuur 1:
Gemiddelde
melkproductie
per koe in de
periode 1975-
2020

VISSERIJ

In Nederland worden jaarlijks miljoenen vissen gekweekt (in 2018 werd het aantal geschat op 5-17 miljoen).⁴⁷ Deze vissen leven in volstrekt onnatuurlijke omstandigheden, vergelijkbaar met de andere vormen van vee-industrie. De viskwekerij is wereldwijd een lucratieve sector. Het ministerie van LNV heeft er dan ook miljoenen in geïnvesteerd.⁴⁸

Wetenschappelijk inzicht in het welzijn van vissen loopt achter bij onze kennis van andere landbouwhuisdieren. Toch werd in 2004 al geconcludeerd dat vissen lijden door chronische stress, angst en pijn.⁴⁹ Sindsdien heeft een reeks onderzoeken aangetoond dat kweekvissen lijden onder de manier waarop ze gehouden en gedood worden.⁵⁰ Zo worden veel vissen geslacht door ze levend in ijswater te dompelen. Dit veroorzaakt eerst stress en pijn door de plotselinge extreme kou, waarna de vissen langzaam stikken doordat hun kieuwen verstopt

raken met ijs. Ook onthoofding of verwijdering van ingewanden zonder enige vorm van bedwelming vooraf is een gebruikelijke slachtmethode bij vissen.⁵¹ Bij al deze methoden kunnen de vissen gedurende lange tijd pijn en stress ervaren. Vissen zijn na de 'slacht' nog minuten- tot urenlang in leven. Ze reageren gedurende die tijd nog op pijnprikkels.^{51,52} Hoewel we steeds meer weten over het welzijn van vissen blijft hun wettelijke bescherming jammerlijk achter.

Hoewel de Wet dieren van toepassing is op alle gehouden dieren, worden vissen buiten beschouwing gelaten in andere regelgeving gericht op dierenwelzijn. Zo bevat het Besluit houders van dieren specifieke richtlijnen voor de huisvesting van varkens, runderen en pluimvee, maar niet voor vissen.⁵³ Dit laat ruimte voor interpretatie van de kwekers. Zo moet een vis volgens artikel 1.6 van het Besluit houders van dieren 'voldoende ruimte' krijgen, maar 'voldoende' wordt niet gedefinieerd. Ook voor het doden van vissen bestaat nauwelijks regelgeving. Artikel 1.12 van het Besluit houders van dieren stelt dat bij het doden de dieren 'elke vermijdbare vorm van pijn, spanning of lijden' bespaard moet worden. In ijs sterven of zonder bedwelming onthoofd of in stukken gesneden worden leidt aantoonbaar tot pijn en lijden. Paling mag inmiddels niet meer zonder verdoving geslacht worden, maar voor andere soorten vis bestaat deze bescherming nog steeds niet.⁵⁴

Er wordt al jaren politieke druk uitgeoefend om vissen beter te beschermen. Vooral het doden van vissen zonder verdoving roept kritiek op in de Tweede Kamer. De RDA adviseert in 1996 al om zo snel mogelijk onderzoek te doen naar bedwelmingmethoden voor de vissoorten die gekweekt en gevangen worden.⁵⁵ Daarna kwam er steeds meer wetenschappelijk bewijs voor het gevoelsleven en bewustzijn van vissen en werd het slachten zonder bedwelming van tijd tot tijd politiek onder de aandacht gebracht.^{56,57,58} In een rapport van de RDA uit 2018 wordt bedwelming wederom expliciet als risicofactor voor het welzijn van vissen genoemd.⁴⁷ Daarop vraagt de PvdD aan minister Schouten:

'Wat moet er gebeuren voordat de minister maatregelen aankondigt om bedwelming van vissen standaard voor te schrijven voordat ze gedood worden?'
⁵⁹

Minister Schouten geeft duidelijk aan dat zorg voor een gelijk speelveld op de Europese markt het lange wachten op beschermende regelgeving voor vissen veroorzaakt. In 2018 stelt ze dat geschikte bedwelmingmethoden niet zullen worden bepaald in nationale regelgeving:

*'Ook voor de soorten die in Nederland gekweekt worden is mijn uitgangspunt dat regels voor het bedwelmen van vis voor de slacht op Europees niveau moeten worden gesteld. Om vissenwelzijn ook internationaal onder de aandacht te brengen en een gelijk speelveld te waarborgen, informeer ik de EU over de ontwikkelingen in Nederland.'*⁶⁰

In 2020 herhaalt ze dat ze niet het risico wil lopen dat strengere welzijnsregels in Nederland buitenlandse vissers bevoordeelt.⁶¹ Bovendien wordt er geen druk gezet op het – inmiddels al meer dan tien jaar lopende³⁷ – onderzoek naar bedwelmingmethoden. Dit blijkt ook uit de begroting van het ministerie voor 2019. Daarin werd geen budget opgenomen om het welzijn van kweekvissen te verbeteren.⁶⁰ Het ministerie van LNV heeft dus wel geïnvesteerd in de productie van kweekvis, maar nog niet in de bescherming van het welzijn van deze dieren.

DUBIEUZE HANDELSMISSIES

Het ministerie van LNV is betrokken bij de organisatie van handelsmissies naar het buitenland. Doel van deze handelsmissies is onder andere Nederlandse dierlijke producten te promoten en kennis betreffende schaalvergroting en intensivering van de veehouderij te delen. Deze buitenlandse missies staan haaks op de bevordering van dierenwelzijn in Nederland. Op nationaal niveau zegt minister Schouten in te zetten op een meer duurzame veehouderij met zorg voor dierenwelzijn.⁶² Ondertussen wordt er via handelsmissies juist geïnvesteerd in meer productie en meer concurrentie op de buitenlandse markt.

MEER EXPORT, MEER PRODUCTIE

Handelsmissies laten zien dat Nederlandse dierlijke producten in het buitenland aan de man te brengen een belangrijke taak van het ministerie van LNV is. De inzet is meer export, meer verkoop en indirect: meer productie in Nederland.

Minister Schouten is trots op de grote export waar de Nederlandse boeren voor zorgen.^{63,64} Zo is 90 procent van het kalfsvlees en 70 procent van het varkensvlees dat geproduceerd is in Nederland, bestemd voor de export.^{65,66} Maar hoe afhankelijker we in Nederland zijn van de export van dierlijke producten, hoe lastiger het is om het dierenwelzijn in de veehouderij te verbeteren. Want steeds weer wordt er gewezen op het belang van een gelijk speelveld op de buitenlandse markt. Landen die nog minder investeren in dierenwelzijn zouden immers een goedkoper product kunnen aanbieden. Het belang van concurrentie met het buitenland (via export) is dus in strijd met het belang van dierenwelzijn.

Soms wordt als inzet van een handelsmissie niet openlijk de bevordering van onze export genoemd, maar de overdracht van onze 'kennis en innovatie'. Hiermee brengt Nederland haar schaalvergroting en intensivering in het buitenland aan de man. Wat niet gedeeld wordt met het buitenland zijn onze wettelijke eisen voor dierenwelzijn. In plaats daarvan wordt actief concurrentie opgezet in het buitenland, waar de welzijnseisen lager zijn. Hiermee wordt het gebrek aan gelijk speelveld op de markt alleen maar verder in de hand gewerkt.⁶⁷

Handelsmissie Algerije 2009

In 2009 was het ministerie van LNV met de handelsmissie Zuivel en Veehouderij in Algerije, met als aandachtsgebied 'overdracht van kennis, moderne huisvesting, sperma, huisvesting, koeling faciliteiten, voeding, verzorging en logistiek.'⁶⁷ Ingeschat werd dat 'voor de verhoging van de melkproductie de invoer van levende runderen nodig zal zijn'. Het is de vraag of het bijkomende voordeel van export van Nederlandse koeien ook een motief voor deze missie is geweest. Waar geen twijfel over bestaat is dat het transport van levende dieren over zulke lange afstanden negatief is voor hun welzijn.

Aanleiding voor de handelsmissie was de start van een *government-to-government*-project (G2G) tussen Nederland en Algerije. Het project was gericht op de 'verbetering' van de Algerijnse zuivelketen met behulp van Nederlandse expertise – met andere woorden, men wilde de zuivelproductie verhogen.⁶⁸ Nederlandse kennis van de zuivelindustrie kon hier op meerdere manieren aan bijdragen. Volgens het project was

het een probleem dat bedrijven in Algerije relatief klein zijn: meestal werden maximaal vijftien dieren gehouden. Niek van Dijk, van de directie Agroketens en Visserij van het ministerie, schrijft: 'Deze kleine bedrijven beperken de mogelijkheden voor grootschalige professionalisering van de sector.'⁶⁸ Ook kon Nederland helpen de relatief lage productie van de meeste Algerijnse melkkoeien te verhogen. In het licht van de eerdergenoemde welzijnsproblemen bij hoogproductieve koeien is het maar de vraag of de verhoging van de melkproductie de dieren ten goede komt. De inzet van Nederland was dus kennisoverdracht betreffende intensivering, schaalvergroting en productieverhoging. Dierenwelzijn daarentegen wordt niet expliciet genoemd als gespreksonderwerp.

Handelsmissie Angola 2011

In september organiseert het ministerie van Economische Zaken een pluimveehandelsmissie naar Angola. In Angola worden veel kippen en eieren gegeten. Maar de binnenlandse productie is niet hoog. Dat biedt kansen voor Nederlandse pluimvee- en voederbedrijven.⁶⁹ Angola's landbouwkennis wordt sterk verouderd geacht in het vee-industrie denkende Nederland. Een deelnemer van de handelsmissie, JanKees Sligcher, directeur van Pas Reform Hatchery Technologies: 'Die oude kennis moet worden omgezet in nieuwe kennis. Jonge mensen in Angola schreeuwen om een opleiding. Daar moet de BV Nederland op inspringen'. Pas Reform Hatchery Technologies ('Royal Pas Reform') maakt kuikenbroederijen en broedmachines en exporteert deze systemen over de hele wereld.⁷⁰ Zit Angola, waar momenteel vooral *backyard* kippen vrij op het land leven in zeer kleinschalige bedrijfjes, te wachten op deze intensieve veehouderij?⁷¹ Hun kuikens groeien momenteel op onder de moederkloek in de buitenlucht. Als het aan Nederland ligt komen ze straks uit het ei in klinische broedmachines, waarna de mannelijke kuikens door de shredder gaan omdat ze niet nodig zijn voor de eiproductie.⁷² Het is onwaarschijnlijk dat het welzijn van de kuikens met deze Nederlandse 'kennis' erop vooruitgaat.

Handelsmissie Vietnam 2011

In 2011 bezoekt de toenmalige staatssecretaris van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie Vietnam tijdens een grote economische handelsmissie, vergezeld door een delegatie van ruim tachtig Nederlandse bedrijven.⁷³ Het doel van de missie was de Nederlandse betrokkenheid bij de Vietnamese zuivel- en vleessector te vergroten. Zo stelt staatssecretaris Henk Bleker:

*'Ik zie een rol en kansen voor onze private sector om innovatieve kennis te vermarkten.'*⁷⁴

Volgens de staatssecretaris was het doel van de handelsmissie niet de bevordering van zuivel- en vleesconsumptie in Vietnam. Een bijzondere uitspraak, want de agrarische sector is door het ministerie uitgenodigd voor deelname aan de missie om zich bezig te houden met 'toelevering aan en advisering van de veehouderij'.⁷⁴ Er is dus wel degelijk geïnvesteerd in hogere productie van zuivel en vlees – en daarmee indirect in hogere consumptie. Dit lijkt de staatssecretaris ook zelf te bevestigen – hij stelt dat in ontwikkelende economieën 'een consumptieverschuiving van plantaardige eiwitten naar vlees, zuivel en vis' een goede ontwikkeling is.⁷⁴

Het is niet de eerste keer dat het ministerie investeert in de melkproductie in Vietnam. In 2005 is er 630.000 euro geïnvesteerd in een project van FrieslandCampina om de kwaliteit en de kwantiteit van de melkproductie in Vietnam te verbeteren.^{74,75}

Handelsmissie China 2018

In 2018 was het ministerie van LNV betrokken bij een handelsmissie naar China. Minister Schouten bezocht het land met vertegenwoordigers van Nederlandse bedrijven, waaronder de VanDrie Group – de grootste kalfsvleesproducent van Nederland.⁷⁶ De handelsmissie is voor het ministerie een groot succes: Nederland mag na een jarenlang verbod weer kalfsvlees naar China exporteren.⁷⁷ Dierenwelzijn komt tijdens de handelsmissie niet aan bod – de focus ligt volledig op exportmogelijkheden. Zo stelt de minister:

‘De export van kalfsvlees naar China is goed nieuws voor de Nederlandse boer. Er is door veel mensen lang aan gewerkt, ik ben dan ook heel blij dat we de handelsmissie met deze mooie toezegging kunnen afsluiten.’⁷⁸

De minister investeert met deze handelsmissie in mogelijkheden voor extra productie van kalfsvlees. Daarvoor moeten er meer kalveren in Nederland gehouden worden. Helaas blijven investeringen in het welzijn van deze kalveren achter. Kalveren in de Nederlandse vleesindustrie hebben een verschrikkelijk leven: zo worden ze direct na de geboorte bij hun moeder weggehaald, krijgt meer dan de helft van de kalveren een longontsteking en worden de meeste kalveren gehuisvest op harde, kale vloeren.⁷⁹ Door kalveren hun leven lang op zulke vloeren te houden, worden ze in hun beweging beperkt en kunnen ze nooit comfortabel rusten. Minister Schouten is hiervan op de hoogte, want betere stalvloeren voor kalveren stonden al in 2007 als doel in de Nota Dierenwelzijn van toenmalig minister van Landbouw Gerda Verburg:

‘De overheid stelt per 2009 de rubbermatten verplicht in stallen waar vleeskalveren anders dan op stro worden gehuisvest.’³⁷

Opeenvolgende ministers en staatssecretarissen van Landbouw hebben zich in dertien jaar tijd niet aan deze minimale belofte gehouden. Kalveren leven nog steeds op harde houten en betonnen vloeren.

CONCLUSIE

Nederland heeft een minister van Dierenwelzijn nodig. De belangen van honderden miljoenen dieren worden onvoldoende behartigd door de minister van Landbouw. Dat blijkt wel uit de vele voorbeelden van strijdige belangen van dierenwelzijn en economie bij het ministerie van LNV. Dieren worden onder vreselijke omstandigheden gehouden, vervoerd en geslacht om de productie goedkoop te houden. En om de Nederlandse concurrentiepositie te waarborgen. Ook de handelsmissies van LNV maken pijnlijk duidelijk dat de bescherming van de dieren uit het oog verloren wordt. Meer export en meer productie – zowel in Nederland als daarbuiten – zijn de belangrijkste doelen. Dierenwelzijn komt in de onderhandelingen maar al te vaak niet aan de orde.

Het moge duidelijk zijn – het is voor de dieren cruciaal dat er iemand de verantwoordelijkheid draagt voor hun welzijn. De Nederlandse wet biedt dieren geen absolute bescherming. Hun welzijn wordt altijd afgewogen tegen de belangen van handel en productie. Degene die de afweging maakt bepaalt het lot (en het leed) van de dieren. Een minister die ook de economische ontwikkeling van de Nederlandse veehouderij en visserij behartigt is daarvoor niet de geschikte persoon.

Een minister van Dierenwelzijn kan eenduidig opkomen voor de dieren:

- door een tegengeluid te bieden aan de steeds verder uitbreidende schaalvergroting en intensivering in de veehouderij
- door dierenleed zwaarder te laten wegen dan een gelijk speelveld op de internationale markt
- door dieren eindelijk te behandelen als levende wezens met intrinsieke waarde – en niet als producten met slechts economische waarde.

Het is tijd voor een minister van Dierenwelzijn.

BIJLAGE – MINISTERIE VAN DIERENWELZIJN EN NATUUR

Een minister voor Dierenwelzijn zal verantwoordelijk zijn voor de bescherming van de belangen van alle dieren in Nederland. Het is dan logisch dat deze minister een grotere portefeuille krijgt dan alleen het welzijn van gehouden dieren. Immers, er is nóg een onderwerp dat in de knel zit onder het ministerie van Landbouw: de natuur. In 1982 werd ‘natuurbeheer’ toegevoegd aan het handelsministerie.³ Vóór 1982 werd het ondergebracht bij het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. Voor natuurwaarden geldt hetzelfde als voor dieren: de belangen van de natuur zijn vrijwel volledig tegengesteld aan de belangen van de landbouw zoals die nu is georganiseerd. De huidige stikstofcrisis is toont dit al voldoende aan.⁸⁰

Wanneer een ministerie van Dierenwelzijn een duurzame, diervriendelijke transitie in de veehouderij bewerkstelligt, zal dat onherroepelijk hand in hand gaan met een krimp van de veestapel en een einde aan schaalvergroting. Dat biedt ruimte voor de natuur. Dat biedt leefgebied voor wilde dieren. Want ook de dieren in de natuur en de biodiversiteit – nergens in Europa is het slechter gesteld met de biodiversiteit dan in het vee-dichte Nederland⁸¹ – hebben een belangenbehartiger met verstand van zaken nodig. Met een eigen ministerie.

Een ministerie van Dierenwelzijn en Natuur.

BRONNEN

- ¹ **Centraal Bureau voor de Statistiek** – Statline databank (geraadpleegd 16-03-2021). Online beschikbaar via: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/>
- ² **Brancheorganisatie Dibevo** - Nieuwe cijfers: meer dan 27 miljoen huisdieren in Nederland (17-09-2020). Online beschikbaar via: <https://dibevo.nl/nieuws/nieuwe-cijfers-meer-dan-27-miljoen-huisdieren-in-nederland>
- ³ **Parlement.com** - Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). Online beschikbaar via: https://www.parlement.com/id/vhnmt7hvi7a/ministerie_van_landbouw_natuur_en
- ⁴ **Nederlandse overheid** – Wet op de dierenbescherming. Online beschikbaar via: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0002351/2009-12-22>
- ⁵ **Raad voor Dierenaangelegenheden** - 'De Staat van het Dier' Beschouwingen en opinies over de verschuivende relatie tussen mens en dier in Nederland (29-09-2019). Online beschikbaar via: <https://www.rda.nl/publicaties/publicaties/2019/10/04/de-staat-van-het-dier>
- ⁶ **Recht van de Europese Unie** - Richtlijn 98/58/EG van de Raad van 20 juli 1998 inzake de bescherming van voor landbouwdoeleinden gehouden dieren (geraadpleegd 16-03-2021). Online beschikbaar via: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:31998L0058&from=EN>
- ⁷ **Rijksoverheid** - Kamerbrief Evaluatie Wet dieren (18-11-2020). Online beschikbaar via: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/11/18/kamerbrief-evaluatie-wet-dieren>
- ⁸ **Nederlandse overheid** – Wet dieren (geraadpleegd 16-03-2021). Online beschikbaar via: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0030250/2020-01-01>
- ⁹ **Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit** - Veevervoer tijdens hitte (geraadpleegd 16-03-2021), Online beschikbaar via: <https://www.nvwa.nl/onderwerpen/vervoer-levende-dieren/veevervoer-tijdens-hitte>
- ¹⁰ **Rath, P., et al.** - Heat Stress on Poultry Welfare: A Strategic Approach. In: *International Journal of Livestock Research* 5 (3), 2015. Online beschikbaar via: <https://www.bibliomed.org/mnsfulltext/68/68-1424534643.pdf?1616411750>
- ¹¹ **Lees, A.M., et al.** - The Impact of Heat Load on Cattle. In: *Animals* 9 (322), 2019. Online beschikbaar via: <https://www.mdpi.com/2076-2615/9/6/322>
- ¹² **Huynh & Aarnink** - Heat stress in pigs. In: *Pig Progress* 21 (3), 2005. Online beschikbaar via: http://www.ansci.wisc.edu/JJP1/pig_case/html/library/Heat%20stress%20in%20pigs_PigProgress.net.pdf
- ¹³ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** - Antwoord op vragen van het lid Futselaar over het bericht 'Warme zomer op komst, met veel droogte' (01-07-2020). Online beschikbaar via: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/kamervragen/detail?id=2020Z08313&did=2020D27730>
- ¹⁴ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** - Inbreng verslag schriftelijk inzake reactie op brieven over de NVWA en antibioticagebruik veehouderij (10-12-2010). Online beschikbaar via: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2010Z03184&did=2010D50670>
- ¹⁵ **Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit** - Nationaal plan voor veetransport bij extreme temperaturen 2020 (01-07-2020). Online beschikbaar via: <https://www.nvwa.nl/onderwerpen/vervoer-levende-dieren/documenten/dier/dierenwelzijn/welzijn/publicaties/nationaal-plan-voor-veetransport-bij-extreme-temperaturen-2020>
- ¹⁶ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Algemeen overleg Dieren in de veehouderij (11-09-2019). Online beschikbaar via: https://www.tweedekamer.nl/debat_en_vergadering/commissievergaderingen/details?id=2018A01256
- ¹⁷ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Plenair verslag Tweede Kamer, 33^e vergadering (05-12-2018). Online beschikbaar via: https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/plenaire_verslagen/detail/bd3207c2-51e2-431d-8fe4-490a40c43798

- ¹⁸ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Algemeen overleg Dieren in de veehouderij (29-10-2020). Online beschikbaar via: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2020Z19568&did=2020D45310>
- ¹⁹ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Kamerstuk 28286-1072: Motie van het lid Futselaar (05-12-2019). Online beschikbaar via: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-28286-1072.html>
- ²⁰ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Motie van het lid Ouwehand over een verbod op diertransporten boven de 27°C (05-12-2019). Online beschikbaar via: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2019Z24307&did=2019D50101>
- ²¹ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Motie van het lid Graus over een plan van aanpak tegen hittestress bij landbouwdieren (08-12-2020). Online beschikbaar via: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2020Z24267&did=2020D50974>
- ²² **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Reactie op het rapport “Op de bres tegen hittestress” van de Dierenbescherming (05-12-2019). Online beschikbaar via: https://www.tweedekamer.nl/debat_en_vergadering/plenaire_vergaderingen/details/activiteit?id=2019A03710
- ²³ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – VAO Dieren in de veehouderij (08-12-2020). Online beschikbaar via: https://www.tweedekamer.nl/debat_en_vergadering/plenaire_vergaderingen/details/activiteit?id=2020A05341
- ²⁴ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Brief regering: Dierenwelzijn landbouwhuisdieren (23-10-2020). Online beschikbaar via: https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2020Z19568&did=2020D42146
- ²⁵ **Investico** - Stalbranden in cijfers (18-03-2020). Online beschikbaar via: <https://files.platform-investico.nl/app/uploads/2020/03/17132700/Stalbranden-in-cijfers.pdf>
- ²⁶ **Rijksoverheid** - Kamerbrief over stalbranden (14-01-2019), Online beschikbaar via: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2019/01/14/kamerbrief-over-stalbranden>
- ²⁷ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Rapport ‘Hoe lopen de hazen’ (05-10-2016). Online beschikbaar via: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2016D37507&did=2016D37507>
- ²⁸ **Cornelissen, J.** - NVWA-controle is niet zwart-wit. In: *Pig Business* 8, pp. 20-23, 2015. Online beschikbaar via: <https://edepot.wur.nl/362834>
- ²⁹ **Stichting Dier&Recht** – Voortdurende verwaarlozing van dieren op probleemboerderijen (06-2019). Online beschikbaar via: <https://www.dierenrecht.nl/sites/default/files/2019-10/rapport-dierverwaarlozing-op-risicobedrijven.pdf>
- ³⁰ **Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties** - De NVWA: bewaker, ook beleidsmaker? (29-03-2019), Online beschikbaar via: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-883515.pdf>
- ³¹ **Vancoillie, L.** - Groeiend aantal processen-verbaal voor verwaarlozing of mishandeling van dieren. In: *Landbouwleven* (08-01-2021). Online beschikbaar via: <https://www.landbouwleven.be/9872/article/2021-01-08/groeiend-aantal-processen-verbaal-voor-verwaarlozing-mishandeling-van-dieren>
- ³² **Weyts, B.** - Vlaanderen neemt steeds meer dieren in bescherming (12-08-2019). Online beschikbaar via: <https://www.benweyts.be/nieuws/vlaanderen-neemt-steeds-meer-dieren-in-bescherming>
- ³³ **Rijksdienst voor Ondernemend Nederland** - Statistieken marktinformatie - Import- en exportcijfers varkens per land (geraadpleegd 16-03-2021). Online beschikbaar via: <https://www.rvo.nl/sites/default/files/2019/04/Import-export-varkens.xls>
- ³⁴ **Nederlandse overheid** - Besluit diergeneeskundigen (geraadpleegd 16-03-2021). Online beschikbaar via: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0035091/2019-06-01>
- ³⁵ **Parlementaire Monitor** - Brief van de minister van LNV over de evaluatie van de Wet dieren (20-11-2020). Online beschikbaar via: <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vvij5epmj1ey0/vldxpaf98st8>
- ³⁶ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Beleidsnota Dierenwelzijn (03-2002). Online beschikbaar via: <https://edepot.wur.nl/118094>
- ³⁷ **Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit** – Nota Dierenwelzijn (2007). Online beschikbaar via: <https://edepot.wur.nl/118502>

- ³⁸ **LEI Wageningen UR** - Verdoofd castreren – Evaluatie van de Verklaring van Noordwijk (11-2009). Online beschikbaar via: <https://edepot.wur.nl/132741>
- ³⁹ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Kamerstuk 28286-888: Verslag van een Algemeen Overleg (16-11-2016). Online beschikbaar via: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-28286-888.html>
- ⁴⁰ **de Bie, H.** - Resultaten melkveehouderij tot en met kwartaal 1 van 2020. In: *Melkvee* (30-06-2020). Online beschikbaar via: <https://www.melkvee.nl/artikel/256254-resultaten-melkveehouderij-tot-en-met-kwartaal-1-van-2020/>
- ⁴¹ **Raad voor Dierenaangelegenheden** - RDA Zienswijze Hoogproductief melkvee: grenzen aan groei? (01-06-2006). Online beschikbaar via: <https://www.rda.nl/publicaties/zienswijzen/2006/06/01/rda-zienswijze-hoogproductief-melkvee-grenzen-aan-groei>
- ⁴² **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Kamerstuk 33979-99: Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken (14-07-2015). Online beschikbaar via: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-33979-99.html>
- ⁴³ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Vragen van het lid Thieme (PvdD) aan de Staatssecretaris van Economische Zaken over het extreem doorfokken van dieren in de vee-industrie voor verhoogde productie (01-03-2017). Online beschikbaar via: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-tk-20162017-1324.html?grootte=2>
- ⁴⁴ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Antwoord op vragen van het lid Ouwehand over de mishandeling bij de slacht van verzwakte, afgedankte melkkoeien (18-12-2018). Online beschikbaar via: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/kamervragen/detail?id=2018Z18902&did=2018D60123>
- ⁴⁵ **Hogenkamp, W.** - Kwart koeien krijgt mastitis. In: *Boerderij* (03-09-2020). Online beschikbaar via: <https://www.boerderij.nl/Rundveehouderij/Nieuws/2020/9/Kwart-koeien-krijgt-mastitis-635528E/>
- ⁴⁶ **Bloemberg-van der Hulst, M.** - GD-dierenarts: 'Klauwproblemen nog steeds voorname reden voor afvoer'. In: *Nieuwe Oogst* (20-11-2020). Online beschikbaar via: <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2020/11/20/gd-dierenarts-klauwproblemen-nog-steds-voornamen-rede-voor-afvoer>
- ⁴⁷ **Raad voor Dierenaangelegenheden** - RDA Zienswijze 'Welzijn van Vissen' (07-03-2018). Online beschikbaar via: <https://www.rda.nl/publicaties/zienswijzen/2018/03/07/welzijn-van-vissen-verdiend-meer-aandacht-van-overheid-en-andere-betrokken-partijen>
- ⁴⁸ **Rijksdienst voor Ondernemend Nederland** - Innovatieprojecten aquacultuur (geraadpleegd 16-03-2021). Online beschikbaar via: <https://www.rvo.nl/subsidie-en-financieringswijzer/innovatieprojecten-aquacultuur>
- ⁴⁹ **Chandoo, K.P., et al.** - Can fish suffer?: perspectives on sentience, pain, fear and stress. In: *Applied Animal Behaviour Science* 86 (3-4), pp. 225-250, 2004. Samenvatting online beschikbaar via: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0168159104000498>
- ⁵⁰ **van de Vis, H., et al.** - Welfare of Farmed Fish in Different Production Systems and Operations. In: *The Welfare of Fish* (boek), pp. 323-361, 2020. Samenvatting online beschikbaar via: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-41675-1_14#:~:text=Farmed%20fish%20can%20also%20be,parasite%20treatments%2C%20transport%20and%20slaughter.
- ⁵¹ **Compassion in World Farming** – The welfare of farmed fish during slaughter in the European Union (2018). Online beschikbaar via: https://www.compassioninfoodbusiness.com/media/7434891/ciwf-2018-report_the-welfare-of-farmed-fish-during-slaughter-in-the-eu.pdf
- ⁵² **Verheijen F.J. & Flight W.F.G.** - Decapitation and brining: experimental tests show that after these commercial methods for slaughtering eel *Anguilla anguilla* (L.), death is not instantaneous. In: *Aquaculture Research* 28 (5), pp. 361-366, 1997. Samenvatting online beschikbaar via: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1046/j.1365-2109.1997.t01-1-00866.x>
- ⁵³ **Nederlandse overheid** – Besluit houders van dieren (geraadpleegd op 16-03-2021). Online beschikbaar via: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0035217/2018-07-01>
- ⁵⁴ **Nederlandse overheid** – Regeling houders van dieren (geraadpleegd op 16-03-2021). Online beschikbaar via: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0035248/2020-01-16>
- ⁵⁵ **Raad voor Dierenaangelegenheden** – Doden van vissen (24-06-1997). Online beschikbaar via: <https://www.rda.nl/publicaties/zienswijzen/1997/06/24/doden-van-vissen>

- ⁵⁶ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Verslag van een schriftelijk overleg inzake dierhouderij (28-01-2011). Online beschikbaar via: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2010Z06519&did=2011D04414>
- ⁵⁷ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Verzoek van het lid Ouwehand om een reactie van de Staatssecretaris van Economische Zaken ontvangen op het rapport van Wakker Dier over het onverdoofd slachten van vissen en op de brandbrief terzake (10-02-2015). Online beschikbaar via: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2015D04654&did=2015D04654>
- ⁵⁸ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Inbreng van een nader schriftelijk overleg over het ontwerpbesluit tot wijziging van het Besluit diergeneeskundigen en het Besluit houders van dieren in verband met diverse wijzigingen op het gebied van dierenwelzijn (13-09-2016). Online beschikbaar via: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2016Z10772&did=2016D33909>
- ⁵⁹ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Begroting Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit 2019 (31-10-2018). Online beschikbaar via: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2018D55808&did=2018D55808>
- ⁶⁰ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Verslag houdende een lijst van vragen en antwoorden - Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (29-10-2018). Online beschikbaar via: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2018Z14518&did=2018D51029>
- ⁶¹ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Verslag van een algemeen overleg, gehouden op 6 december 2018, over Visserij (17-01-2019). Online beschikbaar via: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2018Z15985&did=2018D59176>
- ⁶² **Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit** - Visie Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden (08-09-2018). Online beschikbaar via: <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-landbouw-natuur-en-voedselkwaliteit/documenten/beleidsnota-s/2018/09/08/visie-landbouw-natuur-en-voedsel-waardevol-en-verbonden>
- ⁶³ **Rijksoverheid** - Nederlandse export landbouwproducten in 2019 €94,5 miljard (17-01-2020). Online beschikbaar via: <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/01/17/nederlandse-export-landbouwproducten-in-2019-%E2%82%AC945-miljard>
- ⁶⁴ **Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit** - Nederlandse landbouwexport in 2020 95,6 miljard euro (22-01-2021). Online beschikbaar via: <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-landbouw-natuur-en-voedselkwaliteit/nieuws/2021/01/22/nederlandse-landbouwexport-in-2020-956-miljard-euro>
- ⁶⁵ **Stichting Dier&Recht** – De forse groei van de kalverhouderij (10-2019). Online beschikbaar via: <https://www.dierenrecht.nl/sites/default/files/2019-10/rapport-kalverrechten.pdf>
- ⁶⁶ **Wageningen University & Research** – Nederlandse handel in varkens (01-2017). Online beschikbaar via: <https://edepot.wur.nl/402992>
- ⁶⁷ **Wakker Dier** – De megastal als exportproduct (01-2012). Online beschikbaar via: <https://edepot.wur.nl/193129>
- ⁶⁸ **van Dijk, N.** - Nederlandse expertise voor Algerije. In: *Berichten Buitenland* 9, pp. 2-4, 2009. Online beschikbaar via: <https://edepot.wur.nl/15293>
- ⁶⁹ **Ahrens, L.** - Angola, next frontier voor Nederlandse investeerders. In: *NABC* 37 (11), pp. 6-8, 2011. Online beschikbaar via: <https://edepot.wur.nl/289246>
- ⁷⁰ **Royal Pas Reform Integrated Hatchery Solutions** – Website Royal Pas Reform (geraadpleegd 16-03-2021). Online beschikbaar via: <https://www.pasreform.com/en>
- ⁷¹ **Davies, J.** - Prospects for poultry production in Angola. In: *Poultry World* (17-01-2020). Online beschikbaar via: <https://www.poultryworld.net/Eggs/Articles/2020/1/Prospects-for-poultry-production-in-Angola-528024E/>
- ⁷² **Wakker Dier** – Pluimveesector mag kuikens geen voedsel meer onthouden (11-10-2019). Online beschikbaar via: <https://www.wakkerdier.nl/persberichten/pluimveesector-mag-kuikens-geen-voedsel-meer-onthouden/>
- ⁷³ **NOS** - Willem-Alexander en Máxima in Vietnam (28-03-2011). Online beschikbaar via: <https://nos.nl/artikel/228989-willem-alexander-en-maxima-in-vietnam.html>
- ⁷⁴ **Tweede Kamer der Staten-Generaal** – Vragen van het lid Thieme (Partij voor de Dieren) aan de minister-president, minister van Algemene Zaken en de staatssecretarissen van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie en van Infrastructuur en Milieu over het bevorderen van de consumptie van

dierlijke eiwitten in Azië (17-06-2011). Online beschikbaar via:

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-tk-20102011-2863.html>

⁷⁵ **Rijksdienst voor Ondernemend Nederland** - New Projects Second Tender 2005 - Programme for Cooperation with Emerging Markets (16-12-2005). Online beschikbaar via:

<https://english.rvo.nl/sites/default/files/2015/11/PSOM%20project%20overview%202005-II.pdf>

⁷⁶ **Kloosterman, C.** - 44 agrobedrijven mee op handelsmissie naar China. In: *Boerderij* (09-04-2018).

Online beschikbaar via: <https://www.boerderij.nl/Home/Nieuws/2018/4/44-agrobedrijven-mee-op-handelsmissie-naar-China-270063E/>

⁷⁷ **EenVandaag** - Minister Schouten terug van handelsmissie China met 'contacten en contracten' (13-04-2018). Online beschikbaar via: <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/minister-schouten-terug-van-handelsmissie-china-met-contacten-en-contracten/>

⁷⁸ **Vermaas, M.** - China open voor Nederlands kalfsvlees. In: *Boerderij* (12-04-2018). Online beschikbaar via: <https://www.boerderij.nl/Rundveehouderij/Nieuws/2018/4/China-open-voor-Nederlands-kalfsvlees-271632E/>

⁷⁹ **Wageningen University & Research** – Update Ongeriefanalyse - Voorlopige deelrapportage onderdeel vleeskalveren (12-2018). Online beschikbaar via:

<https://files.wakkerdier.nl/app/uploads/2019/06/12093510/2019-Update-Ongeriefanalyse-kalveren.pdf>

⁸⁰ **Natuur & Milieu** – Op weg naar een oplossing voor de stikstofcrisis (20-04-2020). Online beschikbaar via: <https://www.natuurenmilieu.nl/blog/op-weg-naar-een-oplossing-voor-de-stikstofcrisis/>

⁸¹ **Planbureau voor de Leefomgeving** - Nederland heeft de grootste druk op biodiversiteit binnen Europa (2012). Online beschikbaar via:

<https://themasites.pbl.nl/balansvandeleeftomgeving/jaargang-2012/landelijk-gebied/natuurbeleid/biodiversiteit-in-europa-regionaal-vergeleken>